

Walentyna Sobol

University of Warsaw (Poland)

ORCID: 0000-0003-0484-6874

Ab imo pectore¹

From the bottom of my heart

Abstract

The purpose of the article is to analyze a unique fragment of the manuscript of the hetman's Pylyp Orlyk's „Diary” („Diariusz”) from May-June 1730. The methodological basis is the understanding of handwritten notes in terms of combining matters of public importance and private life. The dominance of private discourse in the fragment analyzed here is obvious. In the tenth year of his exile in Thessaloniki, when Hetman Pylyp Orlyk actually lost hope of escaping from „mourning Babylon”, the eldest son came to the father incognito under a disguised name. The hetman's diary entries about his last meeting with his son in Thessaloniki are extremely sincere and touching. These notes represent picturesque figures of people whom fate brought to distant Thessaloniki. Not only father and son, but the whole environment – multi-ethnic, multifunctional, multi-religious, multilingual, but still able to understand the threat of pandemic and war. In general, the „Diary” of 1720–1732 pp. – which is one of the largest in the history of world literature – is the dominant motive is „discourses”: conversations, games, discussions, including theological and philosophical. The arrival of his son inspires a powerful anthropology of memory. The conversations refresh those experiences that are related to everything that happened before and after the Poltava battle. And it was this defeat that shocked the whole being of the hetman. According to Vladislav Tatarkevich, none of the other events gives as much suffering as wars, including lost ones.

¹ З глибини серця, див.: Cz. Jędraszko, *Łacina na co dzień*, Nasza księgarnia, Warszawa 1970, s. 10.

The hetman noted in detail the meetings and conversations with his son. They convincingly testify that his young diplomat is a new type of figure, a strategist of the European type. Hryhor (Grégoire) Orlyk is the successor of the project by the hetmans Petro Doroshenko and Ivan Mazepa, seeks to rely on France, which during the 18th century – which was almost the only great power in Christendom – opposed Moscow's expansion in Europe.

Keywords: Pylyp Orlyk, Hryhor Orlyk, emigration, meeting, father, son, discourses, diary.

До 350-річчя засновника української еміграції в Європі Пилипа Орлика (1672–1742) та 320-річчя похресника Мазепи, фельдмаршала Франції – Григора Орлика (1702–1759)

Мета цієї розвідки – аналіз унікального фрагменту рукопису діарія Пилипа Орлика від травня-червня 1730 р. На десятому році перебування на еміграції в Салоніках, коли в гетьманавигнанця фактично зникає надія вирватися з „оплаканого краю”, з „нешасливого і оплаканого Вавилону”² – до батька incognito прибуває старший син. Цей фрагмент уперше було розчитано мною 2007 р. з копії³ анонімних польських палеографів. Підготовлений до друку 1830 р. у Варшаві документ до сьогодні залишається в рукописі, де виразні три різні почерки переписувачів. Спершу текст мікрофільмової копії було порівняно з гарвардським виданням оригіналу⁴, який залишив сумніви через надзвичайно низьку якість. І тільки 2012 р. пощастило зіставити її з оригінальним рукописом Орлика⁵, опрацьованим

² P. Orlyk, *Diariush podorozhnii, yakyi v imia Troitsi naisviatishoi, rozpochatyi v roku 1720 misiatsia zhovtnia dnia 10-ho*, t. 5, Tempora, Kyiv 2013, s. 133.

³ Warszawa, Biblioteka Narodowa, mikrofilm nr BN 16748. Три різні почерки в копії дають підставу твердити, що палеографів було троє.

⁴ *The Diariusz podróży of Pylyp Orlyk (1727–1731)*, with an Introduction by Omeljan Pritsak, vol. VI: Texts, Harvard Library of Early Ukrainian Literature, s. 680–722.

⁵ Sygnatura MD Pologne, p.18006, p. 18007. Vues: 956. [Journal de voyage d'Orlik, rédigé en polonais]. 5 vol. in-fol. Original. Vol. 7–278 folios; vol. 8–412 folios; vol. 9–437 folios; vol. 10–485 folios; vol. 11–510 folios.

2012 р. в архіві Міністерства Закордонних Справ Франції, що дає цінний матеріал для компаративних студій.

Новаторство цієї статті полягає в аналізі оригінального рукопису, звіреного і з копією, і з гарвардським факсиміле, в якому, крім нечительності тексту, є пропуски.

Методи дослідження. Методологічною основою є осмислення рукописних нотаток під кутом зору поєднання в долі Пилипа Орлика справ державної ваги і приватного життя. Домінанта приватного дискурсу в аналізованому тут фрагменті очевидна. Це надмір почуттів, які переповнюють батьківське серце. Гетьман цінує кожну мить зустрічі і розмови з сином, якого не бачив дев'ять довгих років. Отож, розмови, або „дискурси”, питома вага яких значна в цілому діарії, тут відіграють особливу роль.

Що передувало зустрічі батька та сина після 9-річної розлуки? Це поїздка молодого Орлика до Парижа, де він спромігся поставити перед урядом справу України. У Парижі він скотактував із Вольтером⁶. Домігся аудієнції в міністра закордонних справ Шовелена, що дипломатією сприяв утворенню ганноверської коаліції, до якої увійшли Франція, Англія, Голландія, Прусія (Італія та Іспанія толерували політику Франції). Мав трьохгодинну аудієнцію в Шовелена, на якій просив вислати його до Стамбулу, де у співпраці із французьким послом намагався переконати Порту звільнити батька-гетьмана, допомогти йому повернутися на Січ і очолити її. Своєю чергою Шовелен, дякуючи юному Орлику, згодом обговорив із кардиналом Флері проблеми України.

⁶ Саме із Вольтером Даніель Бовуа порівнює не Григора, а Пилипа Орлика, що „нагадує Вольтера, який у тіні смикав мотузки французької політики, політики Фрідріха II чи Катерини II в Росії, – Орлик схожий на вроджений сполучний механізм, невелику *deus ex machina*, який через свій пристрасний епістолярій і барочну прозу нашпугує політикам, до яких звертається, ідеї, народжені його візіями або вигадками” (D. Bovua, „*Shchodennyky Pylypa Orlyka: vid mirazhu vyhnantsia do ukrainskoho mifu* [w:] *Ukrainskyi arkhoehrafichnyi shchorichnyk*, вип. 8/9, т. 11/12, Київ; Niu-York 2004, с. 326).

Першого січня 1730 р. Григор Орлик під час новорічної аудієнції у Флері озвучує стан, в якому перебуває Україна, одночасно отримує згоду на виїзд до Стамбула. А перед тим, як відбути до Туреччини, Григор Орлик передав Вольтерові матеріали про гетьмана Мазепу⁷. Отже, світ дізнався про Україну, а Мазепа з легкої руки свого похресника став чи не єдиним на той час українським мужем стану, про якого писали світочі – Вольтер, Гюго, Байрон⁸, Ю. Словацький, К. Рилєєв, Д. Дефо⁹ et cetera.

Орлика та його дружину Анну з роду Герциків Бог обдарував п'ятьма доньками і трьома синами. Наймолодший, найбільшої його надії 10-річний Якубек¹⁰, 1711 р. н., помер у Вроцлаві, і то через усі 5 томів діарія бринить розпач батька. Михайло, 1704 р. н., перебував із батьком на еміграції. Єдино сліди старшого, Григора, 1702 р. н., героя Франції та України, в історії не затерлися¹¹.

⁷ Олекса Мишанич свого часу наголошував, що серйозна розмова про українські проблеми XVIII ст. (боротьба за незалежність України, визволення її з-під російського панування, змагання за автономію, за збереження гетьманського устрою, старих козацьких прав та вольностей) була прерогативою літератури української діаспори (О. Myshanych, *Mykola Lazorskyi i yoho roman „Patriot”* [w:] Mykola Lazorskyi, *Patriot*. Kyiv 1992, s. V). Сьогодні ситуація кардинально інша.

⁸ Саме Байрон в своїй поемі „Мазепа” (1818) першим увів образ Івана Мазепи в романтичну літературу.

⁹ Чи не найбільшу вагу має „Історія Карла XII” (1731) Вольтера – його перший історичний твір, який витримав до кінця XVIII ст. понад 100 перевидань. Варто тут згадати „Безсторонню історію життя й діянь Петра Олексійовича, нинішнього царя Московії” (1723) Д. Дефо, „Життя шведського короля Карла XII” (1792) угорського автора Йозефа Гвадані, „Історію Карла XII” (1740) шведського історика Нордберга (1677–1744), який свого часу був духівником шведського короля.

¹⁰ P. Orlyk, *op. cit.*, s. 368–369.

¹¹ І. Дмитришин наголосила, що Григор – „гідний представник людини, яка під час хрещення тримала його до хреста у далекому Батурині”, тобто гетьмана Івана Мазепи (І. Dmytryshyn, *Hryhir Orlyk ta Ukraina. Na materialakh arkhiviv Ministerstva Zakordonnykh Sprav Frantsii* [w:] „Mazepa e il suo tempo Storia, kultura, società. Mazepa and his time History, culture, society”, a cura di edited by Giovanni Siedina, Edizioni dell’Orso 2004, s. 203).

Хоча життя цього, здавалося б, обранця долі, від дитинства було тривожним¹².

Але діарій оприявнює також і шляхетні чини дружини та доньок, найстаршої Анастасії, 1699 р. н., та Варвари, 1707 р. н. То власне хрещениця Мазепи Варвара замінить онукам Орлика матір – після смерті первістки Анастасії. І про цей учинок батько також дізнається під час зустрічі з сином, як і про багато інших новин із великого світу, звісток про мазепинців, чуток про близьких і далеких родичів, планів батька й сина щодо спільних дій. Адже ж відомо: упродовж тридцяти років вони будитимуть політичну Європу, озвучуючи українську справу листами й маніфестами. Приватний дискурс аналізованого фрагмента підважує слова Даніеля Бовуа, якому гетьман видавався подібним то до хамелеона, то до павучка, „котрий заचाївся на вигнанні в Салоніках і пише, пише весь час, нав'язуючи всім європейським дворам ідею про наявність чогось, що існує лише в його уяві, – козацької батьківщини”¹³.

* * *

¹² Свого часу дев'ятилітній Григор – після укладення договору між гетьманом Орликом та кримським ханом – був залишений заручником у татар, і Девлет-Гірей полюбив хлопчика як власне дитя. А Григор став близьким приятелем сина хана – Калга-Султана, який і врятував Григора через два роки від татарської сваволі. У травні 1715 року тринадцятилітній Григор дістав бойове хрещення у битві проти датчан, росіян і прусаків, які оточили фортецю у Штральзунді. Під час університетських студій у Люнді був захоплений вивченням творів Цицерона та Еразма Роттердамського, грою на лютні, науками, вивченням мов. Однак роки студій не були безхмарними, бо Григор мусив переховуватися від російської розвідки, яка по всій Європі полювала на мазепинців. Аби не потрапити до рук царських шпигунів, прибув до Дрездена, де впродовж шести років служив у саксонській гвардії. Коли ж дрезденський двір зблизився з Росією, подальше перебування Орлика тут могло бути небезпечним і він вступає на польську службу.

¹³ D. Vovua, *op. cit.*, s. 325–326.

Зрозуміло, в емоційному фрагменті не знайдемо розсекречення перебігу дипломатії батька й сина. Поза текстом залишилося чимало таємниць та загадок. Натомість вибух радості батька й сина еманує аж так сильно, що увиразнює контекст родинної психології й аксіології, барокові нюанси вічної проблеми батьків і дітей, ставить у розряд вічних, але не затирає неповторного. З одного боку, стужений, змучений і зневірений 58-річний батько. З іншого – вишколений у Європі 28-річний син-дипломат, який під прибраним ім'ям – **Hag Capitane des Swisres**¹⁴ – морською дорогою дістається порту Салоніки, де понад 7 років у самоті і непевності перебуває гетьман. Порту не зважується відпустити його зі своєї території, побоюючись передчасної війни проти Росії.

Молодий Орлик прибуває до Туреччини *inkognito* на кораблі з порту Марселя як старшина швейцарської гвардії „Hag Capitane des Swisrep” – ще **12 березня** 1730 р. Але тільки **15 травня** причалив у Салоніках. Привіз для гетьмана листа від короля Станіслава, а ще – новини з великого світу і найбільш очікувану гетьманом звістку про дружину Анну та дітей.

День прибуття старшого сина збігся з днем смерті Якуба дев'ять років тому – Орлик убачає в цьому знак від Бога¹⁵. Зустрітися з сином у мить прибуття гетьманові не дозволяє дотримання суворої конспірації: перед читачем розгортається своєрідна антропологія видовищ, коли гетьман виступає в ролі близького товариша Григорового батька, а Григир – у ролі капітана Хага. Страждаючи від нетерпіння, батько занотовує:

...тільки сам Бог, який відає про серця, може зрозуміти, а сам я того жодними поняттями висловити не здолаю, яку я мав муку від того, що відразу не міг [сина] побачити й сердечно стиснути його у своїх обіймах після дев'ятилітньої розлуки. Та ніч була мені ніби із тисячі ночей складена,

¹⁴ Так „значиться в паспорті його милості французького короля”, наголошує гетьман.

¹⁵ P. Orlyk, *op. cit.*, s. 133. Тут і далі подаємо власний переклад з рукопису. Текст мікрофільмової копії порівнюємо з оригіналом.

бо мучився незносною тугою і бажанням якнайшвидше побачити того мого сердечного й жаданого гостя; будучи зворушений, не міг спати, чекав тоді у великих муках та турботах дня прийдешнього години дев'ятої¹⁶.

Аби 15 травня зустріч могла відбутися, у гру входять конспірація, дипломатія, обережність і передбачливість. Вигадується причина для зустрічі батька й сина, оповита флером таємниці. Ніхто не повинен здогадатися, що йдеться зовсім не про нараду:

З господи того ж пана консула написав [син] до мене листа, якого мені під час моєї дороги до церкви передав його перекладач пан Руфін, із тією настановою, аби завтра рано о дев'ятій годині до того пана консула для наради з ним і в тих інтересах, про які отримав від свого двору наказ <...> ...А то була тільки одна „фінта” і претекст, аби міг втаємничити перед своїм перекладачем приїзд довгожданого мого сина¹⁷.

На папір виливається – ще зі свіжої пам'яті – кожна мить. Орлик, відібравши того листа, одразу ж, не відкриваючи його, пізнав „із руки та з печатки”, від кого те послання. А розпечатавши його, дізнавшись про прибуття – „таке щасливе і таке втішне наймилішого мого сина”¹⁸, – переживає катарзис:

...тільки сам Бог, який відає про серця, може зрозуміти, а сам я того жодними поняттями висловити не здолаю, яку я мав муку від того, що відразу не міг [сина] побачити і сердечно стиснути його в своїх обіймах після дев'ятилітньої розлуки [виділення моє – В. С.]. Та ніч була мені ніби із тисячі ночей складена, бо мучився незносною тугою і бажанням якнайшвидше побачити того мого сердечного й жаданого гостя, будучи зворушений, не міг спати, чекав тоді у великих муках та турботах дня прийдешнього години дев'ятої¹⁹.

Отже, побачення може відбутися тільки за певних умов. Гетьман їх дотримується, але від того страшенно потерпає,

¹⁶ P. Orlyk, *op. cit.*, s.107.

¹⁷ Ibidem, s. 106.

¹⁸ Ibidem, s. 106.

¹⁹ Ibidem, s. 107.

не спить ніч, а вранці замовляє задушну, яку аж семеро духовних осіб (отець, 5 капланів та дякон) відслужали

...за упокій наймиліших моїх дітей Генералової Стенфліхтової Анастасії²⁰ і Якуба, а також за батьків, предків моїх; по службі, панахиду вислухавши, повернувся до господи і чекав дев'ятої години з великим нетерпінням, бажаючи якнайшвидше побачити мого із серця найукоханішого сина і зустріччю з ним затамувати мій нестерпний жаль, який гнітив мене під час набожества за упокій коханих моїх дітей²¹.

Наступного дня, 16 травня, із несамовитим нетерпінням чекає дев'ятої години:

...Коли однак було близько дев'ятої, не чекаючи поки настане, пішов до пана консула, який, мене зустрівши, запровадив мене через залу до свого кабінету, де застав того мого наймилішого понад усе гостя, якого стиснувши, до сліз розчуленого, утішився з ним по такій довгій дев'ятирічній розлуці розмовою, яка тривала упродовж трьох годин, але мені видався той час щасливий однією хвилиною, зокрема ж коли зрозумів із його розповіді, як його король ЇМ Станіслав і сама королева ЇМ дуже ласкаво по-батьківски і по-материнськи прийняли; як його Королівська Мость сприяє моїй фортуні, в якій пошані особа моя у двору французького зостається, яких маю до себе ласкавих усіх сенаторів і панів польських і в якому фаворі та пошані в них перебуває мій син; як князь ЇМ Примас ЇМ пани воеводи Київський, Любельський, Маршалок придворний Коронний та інші зичливі до Франції до короля ЇМ Станіслава вислали. ...Віддав усмогутньому Богу безсмертне дякую за таку велику його і нескінченну до мене, грішника й негідної креатури, доброту та милосердя, що так за незліченні мої гріхи, злості та неправедність як Бог справедливий карає, а як творець та отець добротворний, у милосерді невичерпний, мене жаліє, за що нехай буде навіки уславлений²².

Три години зустрічі видаються батькові єдиною миттю. Розмова немає кінця, але настає дванадцята година. Не бажаючи

²⁰ Дочка Пилипа Орлика Анастасія (1699–1728), дружина генерала Стенфліхта.

²¹ P. Orlyk, *op. cit.*, s. 106.

²² *Ibidem*, s. 108–109.

перешкоджати консулові, а також з огляду на конспірацію, батько й син змушені розійтися. Розставання те, зізнається далі Орлик, жорстоко його зранило, бо ж він би хотів і на мить не відпускати капітана Хага, щоб натішитися бесідою та спогляданням „наймилішого мого гостя”. Нарікає на „заздрісний час”, фіксує власний складний стан, в якому перебував тієї миті. Урешті з християнською покорою визнає: „...Мушу з жалем нестерпним витримати ту муку...”²³. Якою нестерпною була та мука, про те батько занотовує відразу в діарій, і ті почуття пульсують і хвилюють читача через триста років так, як ніби були написані сьогодні. Вони кидають сонячне світло на все, про що була мова. Їхню психотерапевтичну силу для стуженого гетьмана не переоцінити. Як ковток живої води сприймає Орлик відомості про дружину й родину, фіксує радісне і трагічне:

Про її милість²⁴ розповідав мені, що, хвала Богу, здорова, і в Кракові з Мартусею і Марисею залишається, а моя кохана Барбара з моїми онуками, а своїми племінниками Карольком і Пилипком у Гольштинії при пану Стенфліхту, зятю моєму, перебуває, оскільки небіжка донька моя генералова Стенфліхтова перед смертю своєю зобов'язала її любов'ю сестринською, аби дітей її, моїх онуків, не залишила і до подорослішання їх в опіці своїй і турботах своїх мала, знаючи, що чоловік її коханий, залишаючись у службі в князя Гольштинського, і виконуючи доручення його, не може своїх дітей так, як належало б, доглянути. За це все нехай Бог буде похвалений²⁵.

²³ Ibidem, s. 109.

²⁴ Ідеться про дружину Орлика – Анну з роду Герциків.

²⁵ P. Orlyk, *op. cit.*, s. 110. У рукописі: „O Jejmsci powiadał mi że chwala Bogu zdrowa, i w Krakowie z Marthusą i z Marysią zostaje, a moja kochana Barbara, z mojemi wnukami a swojemi sestrzencami Karolkem i Filipkiem w Holsztynii przy Panu Stenflichtu zięciu moim znajduje się, ponieważ nieboszczka Corka moja Generałowa Stenflichtowa przy śmierci swojej obligowała ją miłością siostrzyńską aby dzieci Jej moich wnuczków, a swoich siostrzeńców nie opuszczala, i do lepszego ich wzrostu w opiece i w staraniu swoim miała, wiedząc że mąż Jej kochany, zostając w służbie u xzcia Holsztyńskie[go], i traktując affery Jego nie może dzieciz swoich tak jakby należało, dojrzyć, za co wszystko niech Bog będzie pochwalony”.

Окремою темою в ті знаменні дні стає привезений сином лист від короля Лещинського до гетьмана. Цей лист стає дипломатичною картою і перепусткою до побачень із сином. Лист невеликий за розміром, значно стисліший від знаних інших листів короля до гетьмана²⁶. Орлик вставляє його в діарій²⁷ про memoria з особливим почуттям, бо ж король висловлює щире захоплення молодим дипломатом, сином гетьмана.

Тільки натяком Орлик згадує, що в той же день і після обіду син довго потішав батька розмовами про інтереси гетьмана зі сторони польської, шведської та французької. І тільки гість – пан Шепеле – перервав бесіду, забравши з собою „прекрасного гостя, єдину мою потіху” на погулянку до моря, і батько мусив погодитися, аби не подати, як записує в щоденнику, „ані найменшої підозри”. У наступні дні відлік часу для щасливого батька коригується днями й годинами, коли має нагоду зустрітися з сином:

У середу рано послав Кароля до коханого мого сина, вітаючи його, і віншуючи йому щасливого до цього краю прибуття, і повідомляючи, що близько Кіндії пополудню бажаю йому вчинити візит на його честь. Після Кароля послав сина Міхала, аби він від самого себе повітав йому так само в той край прибуття, у призначену годину ходив сам до його господи, де застав його гостей, яких у себе пан Шепеле частував, як-то сестру свою та її чоловіка пана Делона, і інших купців тутешніх французьких, вчинив тоді моему коханому синові комплімент в proesentiu тієї компанії, власне, мовби чужому, бажаючи під тією маскою втаємничити, що він є син мій, і посидівши там з годину і далі розважаючи його мило, відійшов до моєї господи, чекаючи наступного дня з великим нетерпінням, щоб змогли побачитися із ним на службі в костелі, а потім на обіді в пана французького консула, на який запрошений спільно із ним²⁸.

²⁶ Див.: V. Sobol, *Korol i hetman [w:] Dialog dwóch kultur. Dialoh dvokh kultur. XVI Międzynarodowa Konferencja literaturoznawców*, 3–8, 21 września 2019, Wydawcy Fundacja „Pomoc Polakom na Wschodzie”, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, Instytut Studiów Politycznych PAN, rocz. XIV, zesz. 1, Warszawa 2020, s. 167–172; W. Sobol, *Filip Orlik i jego diariusz*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021, s. 112–115.

²⁷ P. Orlyk, *op. cit.*, s. 110.

²⁸ Ibidem, s. 112.

Орлик фіксує миті, які дарують йому втіху від зустрічей із сином. Коментар цих записів, як і листа, якого привіз Григір, заслуговують на окрему розвідку. І ці нотатки, і зміст згаданого листа виразно відрізняються в контексті діарія. Особливо драматичним є момент, коли врешті гетьман не дотримує таємниці:

18 травня. У четвер на вознесіння Господне наказав купити баранця, 12 курей і 12 курчат і налити 16 пляшок вина і 2 пляшки горілки і віднести те все до господи моєму синові під тим претекстом, що він привіз мені листа від ЇМ Короля Станіслава, і що з батьком його колись у службі шведській перебувавши, мав велику й довірливу приязнь, і як господареві його панові Шепеле, так і іншим французам те оголосив. Був на потім у костелі та службі і на проповіді, а після набожества пішов до пана консула з ним iuncta manu на обід, на який був до нього запрошений у минулий вівторок при найпершому із наймилішим моїм сином побаченні²⁹.

Тем для розмов є необмежена кількість. Умовно можна окреслити котрапункти, з-поміж яких до найбільш дражливих належить розмова про Росію після смерті Петра I з її брудними інтригами при царському дворі і навколо нього³⁰. Обоє, батька й сина, значно більше хвилюють справи запорізького війська. Орлик занотовує своє обурення тим, що новопризначений гетьман, маючи на думці правдоподібно Данила Апостола, „приваблює” військо до Москви:

Про військо моє запорізьке розповів мені, що миргородський сліпий диявол..., хлоп брехливий ... нечистим сумлінням зоставши гетьманом, прислав на Січ, приваблюючи теж військо до Москви, упевнюючи його виплатою за всі роки від того часу, як пішло на шведський бік, поверненням усіх гармат, які забрала Москва, і всіма можливими, які тільки буде потребувати, вольностями, однак ще perswerat в протекції турецькій і ханській³¹.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

Гетьман дізнається від сина про долю кількох мазепинців. Про племінника Мазепи Войнаровського отримав сумну звістку, що „неборак помер” на засланні в Сибіру. Гетьман вражений і дивною метаморфозою, яка сталася зі швагром Григорієм Герциком у Москві. Як відомо, він був арештований 1721 р. у Варшаві. Отож, про „свого непоштового вуйка Григорія” 1730 року син розповів, що той, уже звільнений із ув’язнення, застається в Москві і різні там „виробляє штуки”, не знати, де тієї медицини навчився „так далеко, що сліпих навіть якимись ліками оздоровлює”³². Наступні новини гетьман занотовує стисло, деякі пропускає, бо заощаджує час, аби „тішитися наймилішим того мого коханого сина спогляданням і якнайвдячнішою із ним розмовою”³³. Стужений батько вигадує причини, аби частувати його обідом доти, поки в „vias suas до Стамбулу не відбуде”³⁴. І переживає мить щастя, довгожданну, але коротку й непевну. 19 травня Пилип Орлик робить такий запис у щоденнику: „19 травня в п’ятницю, 20 в суботу нічого не мав до чину, тільки увесь був in gaudio³⁵ зі спраглої розмови наймилішого мого сина”³⁶.

23 травня настає своєрідний катарзис: батько не витримує, йому хочеться поділитися радістю – її так мало в еміграційних умовах і в розлуці з родиною. Він зважується в завуальованій формі повідомити своїх приятелів Суперіора, отця економа, ксьондзів Сонціета й Мельхіора, що капітан Хаг – це його син. Отож, як записує Пилип Орлик, перш ніж було до столу подано обід, він учинив їм про сина „комплімент по-французьки”, але коли вони не здогадалися, про що йдеться, то „більше про те не говорив. З’їв із тими гостями обід і розважався до вечора на різних дискурсах, на яких найбільшу партію мав наймиліший мій син”³⁷.

³² Ibidem, s. 115–116.

³³ Ibidem, s. 117.

³⁴ Ibidem.

³⁵ У радості.

³⁶ Mikrofilm nr BN 16748, s. 478.

³⁷ P. Orlyk, op. cit., s. 118.

25 травня, передчуваючи неблаганний від'їзд сина, Орлик починає писати листа до великого Візира, працює над тим листом і 26 травня. До нотатки за 29 травня автор додає копію листа до короля Станіслава. А вже 4 червня батько компонує інструкцію синові про те, як саме має чинити в контактах із сильними світу в його інтересах: „4 червня в неділю почав писати інструкцію синові моему наймилішому, і як інформувати в інтересах моїх”³⁸. Зіставлення оригіналу й копії щоденника виявляє пропуски в копії, їх небагато в цьому фрагменті, але вони показові³⁹. Тільки з оригіналу черпаємо також інформацію про стан здоров'я автора.

Урешті, 10 червня настає мить прощання, коли швидко і „за єдину мить” батько мусить із сином, як зізнається, „із кровним жалем” попрощатися. Орлик не приховує свого болю й розпачу, із його пам'яті ніколи не зникне син Григорій, котрого він як привітав, так і попрощав зі сльозами. Батько занотує ті щирі благословіння, якими напевно провів свою любу дитину: „Нехай же його тоді Бог із молитвами найсвятішої Матері, заступниці моєї, зі святими ангелами і всіма моїми патронами святими супроводжують щасливо в тій дорозі і допровадять щасливо до мети <...> І щоб мене з цього нещасливого й оплаканого Вавилону випровадив”⁴⁰.

Це найбільш сердечний, емпатичний фрагмент про 25 щасливих для батька й сина днів, із вибухом радості, із надміром інформації – абсолютно неспівмірної, де все нараз, як у бароковій скрині: справи родинні з дипломатичними ідеями та заходами, неспростовні факти, чутки і плітки. Дипломатичні заходи для

³⁸ Ibidem, s. 119.

³⁹ Тут пропуск у копії палеографів. Правдоподібно тому, що оригінальний рукопис (не говорячи про важке для прочитання гарвардське видання (том VI, с. 692) тут справді важко чительний. Палеографи не скопіювали також і коротких записів за 5 і 7 червня – вони чительні лише частково. З оригіналу натомість черпаємо також інформацію про стан здоров'я автора.

⁴⁰ P. Orlyk, op. cit., s. 133.

гетьмана важили найбільше, бо відновили втрачену вже надію вирватися з Салонік.

У цілому діарії 1720–1732 рр. – одному з найбільших в історії світової літератури⁴¹ – домінантним мотивом є „дискурси”: бесіди, ігри, дискусії, у тому числі й теологічні та філософські. Приїзд сина інспірує потужну антропологію пам'яті. Син оживлює пам'ять. Конверсації відсвіжують ті переживання й події, які пов'язані з усім, що було до і після Полтави. І саме ця поразка, програна війна з Росією, сколихнула ціле єство гетьмана. За словами В. Татаркевича, жодна з інших, яких завгодно, подій не дає стільки „страждання, як війни, зокрема програні”⁴².

На диво емоційні і безпосередні нотатки гетьмана з травня-червня 1730 року про фактично останню зустріч із сином 1730 р. у Салоніках переконують, що його син – це вже новий тип політичного діяча, стратега європейського типу. Григорій поставав продовжувачем проекту Дорошенка й Мазепи, прагнув опертися саме на Францію, яка впродовж XVIII ст. – чи не єдина з великих держав у християнському світі – протистояла московській експансії в Європі. Старшого сина гетьмана Пилипа Орлика, наступника Мазепи, Євген Маланюк назвав „виквітом виплеканого Мазепою покоління”⁴³. За словами Валерія Шевчука, „коли б ми жили нормальним державним життям, то у нас би про Пилипа та Григора Орликів були написані епопеї <...>, знімалися б телевізійні серіали, писалися б п'єси, творилися б солідні наукові монографії, а їхня писемна спадщина була б зібрана до крупиночки, осмислена й видрукувана, скликалися б міжнародні конференції для вивчення їхньої діяльності – і так далі, адже батько й син прожили таке дивовижне життя і стільки поклали святих поривів задля втілення ідеї визволення рідної землі

⁴¹ Порівняй: *Remarkable diaries. The world's greatest diaries, journals, notebooks, and letters*. Foreword Professor Kate Williams. Red. R. Grant, A. Humphereys, E. Ripley, I. Zachek, „DK Publishing Special Markets”, New York 2020.

⁴² W. Tatarkiewicz, *O szczęściu*, wyd. XII, PWN, Warszawa 2015, s.151.

⁴³ Ye. Malaniuk, *Illustrissimus dominus Mazepa* [w:] Yevhen Malaniuk, *Knyha sposterezhen*, t. 2, Homin Ukrainy, Toronto 1966, s. 221.

з чужоземного панування, що тут із ними, зокрема в їхньому часі, порівнятися не може ніхто⁴⁴.

Отже, саме життя зрежисувало такий, а не інакший сценарій останньої, до того ж таємної зустрічі батька і сина в Салоніках після дев'ятилітньої розлуки. У діарії зафіксовано фактично кожну мить зустрічі і кожну розмову, якими дорожать і батько, і син. Записи Орлика старшого, продиктовані серцем і точні до деталей, можна віднести до найкращих сторінок цілого рукопису. Із надзвичайно емпатичних нотаток Орлика постають живі й дуже колоритні постаті людей, яких доля звела в далеких Салоніках на зламі весни-літа 1730 року. Не тільки батька й сина, а цілого оточення різнонаціонального, багатofункційного, різноконфесійного, багатомовного, а однак – здатного порозумітися перед загрозою пандемії і війни. Тут і король, і митрополит, і ченці, і вчителі (дидакал і його дисципули), консули, дипломати, мандрівники et cetera. Із розповідей сина, які занотовує батько, цей ареал розширюється на цілий тогочасний світ XVIII ст. Так постає, говорячи словами самого Орлика, *vivis coloribus* – його живий візерунок. Це і лист від Лещинського до Орлика, в якому той хвалить юного дипломата, це і замальовка придворних російських справ, і трепетні родинні новини. І то власне саме родина, уже вкотре в діарії гетьмана, постає як найбільша цінність. Саме за найближчих людей він молиться в усіх церквах з глибини серця – *ab imo pectore*.

References

Bovua D., „Shchodennyk” Pylypa Orlyka: vid mirazhu vyhnantsia do ukrainskoho mifu [w:] *Ukrainskyi arkhoeorafichnyi shchorichnyk*, nova serija, vyp. 8/9, t. 11/12, Kyiv–Niu-York 2004, s. 322–344.

⁴⁴ V. Shevchuk, *Pylyp ta Hryhor Orlyky – kermanychi pershoi ukrainskoi politychnoi emihratsii* [w:] V. Riznychenko, *Pylyp Orlyk – hetman Ukrainy*; I. Borshchak, *Velykyi mazepynets Hryhor Orlyk*, „Ukrainskyi pysmennyk”, Kyiv 1996, s. 3–4.

- Dmytryshyn I., *Hryhir Orlyk ta Ukraina. Na materialakh arkhiviv Ministerstva Zakordonnykh Sprav Frantsii* [w:] „Mazepa e il suo tempo Storia, kultura, società. Mazepa and his time History, culture, society”, a cura di edited by Giovanni Siedina, Edizioni dell’Orso 2004, s. 179–203.
- Jędraszko Cz., *Łacina na co dzień*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1970.
- Malaniuk Ye., *Illustrissimus dominus Mazepa* [w:] Yevhen Malaniuk, *Knyha sposterzhen*, tom 2, Homin Ukrainy, Toronto 1966, s. 207–228.
- Myshanych O., *Mykola Lazorskyi i yoho roman „Patriot”* [w:] Mykola Lazorskyi, *Patriot*, Kyiv 1992, s. 3–9.
- Orlyk P., *Diariush podorozhnii, yakyi v imia Troitsi naisviatishoi, rozpochatyi v roku 1720 misiatsia zhovtnia dnia 10-ho*, t. 5, Tempora, Kyiv 2013.
- Shevchuk V., *Pylyp ta Hryhor Orlyky – kermanychi pershoi ukrainskoi politychnoi emihratsii* [v:] Riznychenko V., *Pylyp Orlyk – hetman Ukrainy*; Borshchak I., *Velykyi mazepynets Hryhor Orlyk*, „Ukrainskyi pysmennyk”, Kyiv 1996, s. 3–8.
- Sobol W., *Flip Orlik i jego diariusz*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021.
- Sobol V., *Korol i hetman* [w:] *Dialog dwóch kultur. Dialoh dvokh kultur. XVI Międzynarodowa Konferencja literaturoznawców*, 3–8, 21 września 2019, Wydawcy Fundacja „Pomoc Polakom na Wschodzie”, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, Instytut Studiów Politycznych PAN, rocz. XIV, zesz. 1, Warszawa 2020, s. 167–172.
- Tatarkiewicz W., *O szczęściu*, wyd. XII, PWN, Warszawa 2015.
- The Diariusz podróży of Pylyp Orlyk (1727–1731)*, with an Introduction by Omeljan Pritsak, vol. VI: Texts, Harvard Library of Early Ukrainian Literature, s. 680–722.